

An Empirical Study on Gaining the Value of Respect for Differences through Activities in Visual Arts Lesson¹

Dr. Başak Gülüm

Atatürk University - Turkey
ORCID: 0000-0002-4901-5145
gulumbasak@gmail.com

Prof. Dr. İbrahim Halil Türker

Ondokuz Mayıs University - Turkey
ORCID: 0000-0001-6232-4404
ihturker@yahoo.com

Abstract

This research aims to examine the effect of respect for difference-based visual arts activities on the sixth grade middle school students' attitudes towards respect for differences and emphasizes the importance of including activities that can improve students' attitudes towards respecting differences in visual arts teaching. In the research, pretest-posttest randomized experimental design, which is one of the quantitative research models, was used. Respect for Differences Scale which is developed by the researcher was firstly applied to experimental and control groups as a pre-test. Eight visual arts activities to develop their levels of respect for differences was applied to experimental group and the Visual Arts Education Program was applied to the control group. At the end of the experimental period Respect for Differences Scale (RFDS) was applied to the experimental and control groups as a posttest. The data were analyzed using the non-parametric Mann-Whitney U and Wilcoxon tests via SPSS program. As a result of the analyses, it was understood that the experimental and control groups were equivalent before the implementation. While there was a significant difference in favor of the post-test between the scores of the experimental group before and after the program applied, in the 3 sub-dimensions and the whole scale; There was no significant difference between the scores of the control group in all sub-dimensions and the whole scale. In addition, there was a significant difference in favor of the experimental group between the scores of the experimental and control groups in all three sub-dimensions and the entire scale after the program. According to these results, it was observed that the visual arts activities based on respect for differences significantly improved the children's attitudes towards respect for differences.

Keywords: Values, Visual arts activities, Values education, Value of respect for differences.

**E-International Journal
of Educational
Research**

Vol: 13, No: 1, pp. 220-232

Research Article

Received: 2021-12-15

Accepted: 2022-02-21

Suggested Citation

Gülüm, B & Türker, İ.H. (2022). An empirical study on gaining the value of respect for differences through activities in visual arts lesson, *E-International Journal of Educational Research*, 13(1), 220-232. DOI: <https://doi.org/10.19160/e-ijer.1036134>

¹ This article was produced based on unpublished doctoral thesis titled "The Effect of Visual Arts Education on Gaining Respect for Differences to Secondary School Students" by first author.

Extended Abstract

Problem: 'Value' means the priority or consideration of 'something'. 'That thing' can be material as well as spiritual. There are three types of value that can be classified as individual, national and universal. When individual values are national and national values are compatible with the universal, it is possible to talk about a sustainable happy life for all three of them. An example of such a situation would be a world where global warming is slowed or even stopped (Toprakçı, 2021). The importance of values education is mentioned in the secondary education curricula determined by the Turkish national education and is considered important to apply this education to students as much as possible. Since 2017, the Ministry of National Education has included explanations under the title of "Values Education in the Curriculum" in the curriculum of each course in order to increase the importance given to the acquisition of national and spiritual values. In these statements it is emphasised that values are determined by considering the nature and achievements of each lesson in order values to be permanent and meaningful, and it is aimed to gain these values through activities (Mercin & Diksoy, 2017, p. 288). However, it is still a matter of debate that the determined values will be given to the students in what kind of ways (Kanatlı Öztürk, 2018, p. 9). The lack of practical work on gaining values to students is one of the main problems faced by teachers in values education (Arslan, 2007; Keskin ve Öğretici, 2013; Çengelci, 2010). According to Sidekli, Aydın, Aykırı and Kemiksiz (2015), although there are studies on the positive effect of values education activities, since there are no exemplary activities on values education in the curriculum, the teaching of values has to be carried out with the individual efforts of teachers (p. 317). In addition, when the Visual Arts lesson achievements in schools affiliated to the Ministry of National Education are examined, it is seen that the values are not directly included. This does not mean that the values will not be given in the lessons, but it can also be defined as a spontaneous maturation process within the education process. However, as seen with other courses, it is considered important to include embodied gains related to values education in the visual arts course.

When it comes to values education, one of the values that come to the fore in the literature is the value of respect for differences. In every society the destruction of some prejudices that may arise when people with differences such as language, religion, race, identity and culture try to live together; respect for differences can be achieved by living together under the denominator of tolerance and democratic values. Education plays a vital role in achieving this issue. Due to the unifying power of art, it can be thought that art education should be prioritised in gaining students' values education. "The importance of art education, which is especially for the affective field, is great in gaining values to individuals" (Dilmaç, 2015, p. 303). Children who could use their creativity in the direction of critical thinking and empathy could have the opportunity to develop themselves in daily life in terms of respecting those who are different from them (such as individuals with different physical characteristics, disabilities or different cultures).

Based on the emphasised importance of art education in gaining values, it has been a matter of curiosity to determine concretely its role in gaining the value of respect for differences. In this context, the problem sentence of the research is 'Does the visual arts activities prepared for middle school 6th grade students have an effect on the students' respect for differences value?'. The sub-problem sentences to measure the effectiveness of visual arts activities based on respect for differences with the "Respect for Differences Scale" that is developed by the researcher with the sub-dimensions of "gender", "disability status", "physical appearance" and "cultural identity" are as follows:

1. Is there a significant difference between pre-test scores of the sub-dimensions of the scale (gender, disability, physical appearance and cultural identity) and the entire scale between the experimental and control groups?
2. Is there a significant difference between the pre-test and post-test scores of the sub-dimensions of the scale (gender, disability, physical appearance and cultural identity) and the entire scale of experimental group?

3. Is there a significant difference between the pre-test and post-test scores of the sub-dimensions of the scale (gender, disability, physical appearance and cultural identity) and the entire scale of control group?
4. Is there a significant difference between post-test scores of the sub-dimensions of the scale (gender, disability, physical appearance and cultural identity) and the entire scale between the experimental and control groups?

Method: In this article, in which the effect of respect for differences-based visual arts education on secondary school students' respect for differences value was investigated, pre test-post test randomised experimental design, which is one of the quantitative research models, was used. The dependent variable in the design is "attitudes towards respecting differences", and the independent variable is visual arts education activities based on respect for differences. The research was carried out through distance education with 44 students (22 experimental group, 22 control group) attending Osman Gazi Secondary School in Erzurum in the second term of the 2020-2021 academic year.

After reviewing the studies in the current literature, eight visual arts activities based on respect for differences was developed and applied to experimental group. The Visual Arts Education Program was applied to the control group. Respect for Differences Scale, which was applied as a pre-test before the experimental period, was applied as a post-test at the end of the experimental period.

Conclusions: The data were analysed using the non-parametric Mann-Whitney U and Wilcoxon tests via SPSS program. As a result of the analyses, it was understood that the experimental and control groups were equivalent before implementation. Analyses performed were concluded to examine whether the respect for differences level of the experimental group was different before and after the applied program. Apart from one dimension, there was a significant difference found in favour of the post test between the scores obtained from three sub dimensions and the entire scale. Analyses performed were concluded to examine whether the respect for differences level of the control group was different before and after the applied program. There was no significant difference found between all sub-dimensions and the scores obtained from the whole scale. Analyses performed were concluded to examine whether the respect for differences level of the experimental group and control group was different after the applied program. Apart from one dimension, there was a significant difference found in favour of the post test of the experimental group between the scores obtained from three sub dimensions and the entire scale. According to these results, it was observed that respect for difference-based visual arts activities significantly developed the children's respect for differences level.

Suggestions: As this research is the first research in the literature on the education of respect for differences in the field of visual arts, it has guided the scientific studies to be carried out in this direction. Experimental research can be conducted to test the effect of respect for differences and attitudes of students at different school and grade levels by applying visual arts activities based on respect for differences. Visual arts education based on respect for differences can be applied in institutions where children from different socio-cultural levels attend, and children's respect for differences can be compared based on the findings obtained. In addition, new studies at different socio-economic levels and with different activities developed will shed light on studies examining the relationship between visual arts and values education in the literature. However, it is considered important that the curriculum of teacher training programs and existing education programs provide a unit on values that focuses directly on the personal or social values of children. In addition to these, pre-service and in-service trainings can be provided for secondary school teachers to create education plans based on values education.

Görsel Sanatlar Dersinde Farklılıklara Saygı Değerinin Etkinlikler Yoluyla Kazandırılması Üzerine Ampirik Bir Çalışma²

Dr. Başak Gülüm

Atatürk Üniversitesi - Türkiye
ORCID: 0000-0002-4901-5145
gulumbasak@gmail.com

Prof. Dr. İbrahim Halil Türker

Ondokuz Mayıs Üniversitesi - Türkiye
ORCID: 0000-0001-6232-4404
ihturker@yahoo.com

Özet

Bu araştırma, farklılıklara saygı temelli görsel sanatlar etkinliklerinin ortaokul öğrencilerinin farklılıklara saygı tutumları üzerindeki etkisini incelemek amacıyla taşımakta ve görsel sanatlar öğretiminde, öğrencilerin farklılıklara saygı tutumlarını geliştirebilecek etkinliklere yer verilmesinin önemini vurgulamaktadır. Araştırmada nicel araştırma modellerinden eşitlenmemiş kontrol gruplu öntest-sontest yarı deneysel desen yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle deney ve kontrol grubuna araştırmacı tarafından geliştirilen Farklılıklara Saygı Ölçeği (FSÖ) ön test olarak uygulanmıştır. Ardından uygulama sürecinde deney grubuna farklılıklara saygı tutumlarını geliştirmeye yönelik hazırlanan 8 görsel sanatlar etkinliği; kontrol grubuna ise Görsel Sanatlar Öğretim Programı uygulanmıştır. Deney sürecinin sonunda deney ve kontrol gruplarına FSÖ son test olarak uygulanmıştır. Araştırmanın verileri SPSS paket programı aracılığıyla non-parametrik testlerden Mann Whiney U ve Wilcoxon testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda deney ve kontrol gruplarının uygulama öncesinde denk olduğu anlaşılmıştır. Deney grubunun uygulanan program öncesi ve sonrası 3 alt boyutta ve ölçeğin tümünden aldığı puanlar arasında son test lehine anlamlı farklılık bulunurken; kontrol grubunun tüm alt boyutlarda ve ölçeğin tümünden aldığı puanlar arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Deney ve kontrol gruplarının uygulanan program sonrası 3 alt boyutta ve ölçeğin tümünden aldıkları puanlar arasında deney grubu lehine anlamlı farklılık bulunmuştur. Bu sonuçlara göre, farklılıklara saygı temelli görsel sanatlar etkinliklerinin çocukların farklılıklara saygı tutumlarını anlamlı düzeyde geliştirdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Değerler, Görsel sanatlar etkinlikleri, Değerler eğitimi, Farklılıklara saygı değeri

**E-Uluslararası
Eğitim Araştırmaları
Dergisi**

Cilt: 13, No: 1, ss. 220-232

Araştırma Makalesi

223

Gönderim: 2021-12-15
Kabul: 2022-02-21

Önerilen Atıf

Gülüm, B ve Türker, İ.H. (2022). Görsel sanatlar dersinde farklılıklara saygı değerinin etkinlikler yoluyla kazandırılması üzerine ampirik bir çalışma, *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 220-232. DOI: <https://doi.org/10.19160/e-ijer.1036134>

² Bu makale ilk yazarın "Farklılıklara Saygı Değerinin Ortaokul Öğrencilerine Kazandırılmasında Görsel Sanatlar Eğitiminin Etkisi" başlıklı yayınlanmamış doktora tezinden üretilmiştir

GİRİŞ

'Değer' bir şeyin önceliği ya da ettiği karşılık anlamına gelir. 'O şey' maddi olabileceği gibi manevi de olabilir. Değerin bireysel, ulusal ve evrensel olarak sınıflanabilecek üç türünden söz edilebilir. Bireysel değerler ulusal ve ulusal değerler de evrensel uyumlu olduğunda üçünün de sürdürülebilir mutlu bir yaşamından söz edilebilir. Ki böyle bir duruma örnek, küresel ısınmanın yavaşladığı hatta durdurulduğu bir Dünya demek olabilir (Toprakçı, 2021). Türk milli eğitiminin belirlemiş olduğu ortaöğretim müfredatında değerler eğitiminin önemine değinilmekte ve bu eğitimin öğrencilere mümkün olduğunca uygulanması önemsenmektedir. Öyle ki Milli Eğitim Bakanlığı, 2017 yılından itibaren milli ve manevi değerlerin kazandırılmasına verilen önemin artırılması amacıyla her bir dersin öğretim programında, "Öğretim Programında Değerler Eğitimi" başlığı altında açıklamalara yer vermiştir. Bu açıklamalarda; öğrencilere aktarılması amaçlanan değerlerin kalıcı ve anlamlı olabilmesi için derslerin kazanımları göz önünde bulundurularak belirlendiği ve bu değerlerin etkinliklerle kazandırılması hedeflendiği vurgulanmıştır (Mercin ve Diksoy, 2017, s. 288). Ancak belirlenen değerlerin öğrenciye nasıl bir eğitimle ve hangi yollarla kazandırılacağı hala bir tartışma konusudur (Kanatlı Öztürk, 2018, s. 9). Değerlerin öğrenciye kazandırılmasına yönelik uygulamalı çalışmaların eksikliği de öğretmenlerin değerler eğitiminde karşılaştığı sorunların başında gelmektedir (Arslan, 2007; Keskin ve Öğretici, 2013; Çengelci, 2010). Sidekli, Aydın, Aykırı ve Kemiksiz (2015)'e göre, değerler eğitimi etkinliklerinin değerleri kazandırmadaki olumlu etkisi ile ilgili yapılmış çalışmalar olmasına rağmen öğretim programlarında değerler eğitime dair örnek etkinlikler bulunmadığından değerlerin öğretimi, öğretmenlerin bireysel çabalarıyla gerçekleştirilmek durumunda bırakılmaktadır (s. 317). Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda verilen Görsel Sanatlar dersi özelinde kazanımlar incelendiğinde program öngörüsündeki değerlere direkt olarak yer verilmediği görülmektedir. Bu, değerlerin dersler içerisinde verilmeyeceği anlamına gelmeyeceği gibi, eğitim süreci içerisinde bir kendiliğinden olgunlaşma süreci olarak da tanımlanabilir. Ancak diğer derslerde olduğu gibi görsel sanatlar dersin de değerler eğitimi ile ilgili somutlaştırılmış kazanımların yer alması önemli görülmektedir.

Değerler eğitimi dendiğinde alan yazında ön plana çıkan değerlerden birisi farklılıklara saygı değeridir. Her toplumda dil, din, ırk, kimlik, kültür gibi farklılıklara sahip insanların bir arada yaşamaya çalışmasıyla ortaya çıkabilecek bazı önyargıların yıkılması, toplumun hoşgörü ve demokratik değerler paydası altında birleşerek yaşamasıyla mümkündür. Bunu sağlamanın en temel yolu eğitimden geçmektedir. Sanatın birleştirici gücü nedeniyle değerler eğitiminin öğrencilere kazandırılmasında sanat eğitimine öncelik verilmesi gerektiği düşünülebilir. "Değerlerin bireye kazandırılmasında özellikle duyuşsal alana yönelik olan sanat eğitiminin önemi büyüktür" (Dilmaç, 2015, s. 303). Yaratıcılıklarını eleştirel düşünme yönünde kullanan ve empati yapabilen çocuklar günlük hayatta kendilerinden farklı olanlara (farklı fiziksel özelliklere sahip, engelli veya farklı kültürden insanlara) saygı duyma yönünde kendilerini geliştirme fırsatı yakalayabilirler.

Sanat şüphesiz insanların dil, din, ırk, cinsiyet gibi pek çok 'farklılığını' kolaylıkla bir kenara bırakabilecekleri, insanlığın ortak geçmişini, ortak yaşam bilincini, ortak duygularını ön plana çıkararak insanları bir araya getirebilecek en güçlü araçtır. Castells'in (2001) de belirttiği gibi, sanat "her zaman, farklı ülkelerden ve kültürlerden insanların, farklı cinsler, farklı sosyal, etnik ya da güç grupları arasında köprü kurar. Sanat, insanlar arasındaki farklılıkları, çatışmaları ve baskıları bir tarafa bıraktırır ve onların birlikte yaşayabilme becerilerini denemelerini sağlar" (Akt.: Mercin ve Alakuş, 2007, s. 17). Buradan yola çıkarak sanatsal etkinliklerin sosyal yaşamda çocukların değerlerle ilgili deneyim ve kazanımlarına katkı sağladığı ve dolayısıyla sanat sayesinde farklılıklara saygı değerinin çocuklara öğretildiği söylenebilir. Mercin ve Diksoy (2017), görsel sanatların, diğer derslere nazaran farklı etkinlik ve uygulama yöntemleri sayesinde bireysel çalışmalarda, hissetme, duyarlılık, özgüven vb. gibi değerlerin; işbirliğine dayalı çalışmalarda yardımlaşma, duygudaşlık, saygı vb. gibi değerlerin; eğitsel eleştiri gibi özgün yöntemler sayesinde ise farklılıklara saygı, hoşgörü, adaletli olma vb. gibi değerlerin öğrenilebileceğini ifade eder (s. 295).

Bireylerin farklılıklarının, hak ve özgürlüklerinin gözetilerek onların kendilerini gerçekleştirmelerine imkân sağlanması eğitim ile mümkündür. Farklılıklara saygı programının ilk adımları Çocuk Gelişimi

Uzmanı ve Eğitimcisi Louise Derman- Sparks tarafından Amerika’da 1989 yılında yayınladığı Ön-yargı karşıtı Müfredat (Anti-Bias Curriculum) ile atılmıştır (Divrenği ve Aktan, 2010, s. 39). Derman- Sparks (1989), önyargı karşıtı bu müfredatın öneminden bahsederken, ırksal ve kültürel farklılık ve benzerlikler, cinsiyet kimliği oluşturma, basmakalıp ve ayrımcı davranışlara direnme, engellilere karşı duyarlılık gibi başlıklara değinerek farklılıklara saygı değerinin temellerini atmıştır. Önyargı karşıtı müfredatın amaçları şu şekilde sıralanabilir (Derman-Sparks, 1989, s. 3):

- Bilgili, kendinden emin bir öz kimliğin geliştirilmesi
- Farklı geçmişlere sahip insanlarla empatik etkileşimin geliştirilmesi
- Önyargı ve farklılıklara saygı sorunları hakkında eleştirel düşünme ve sorun tanımlama
- Önyargı ve farklılıklara yönelik olumsuz tutumlar karşısında durma becerisi geliştirilmesi

Günümüzde farklılıkların farklılıklarını korumak ve beslemekle birlikte birliği de tesis edebilen, yaratıcılığı, sevgiyi, hoşgörüyü, merhameti ve çoğulculuğu teşvik eden bir düşünceyi mümkün kılan değerler eğitime ihtiyaç duyulmaktadır (Tüzer, 2015, s. 1278). Bu yüzden değerler eğitimi içerisinde yerini almış olan farklılıklara saygı değeri eğitimi, toplumun sağlıklı etkileşimi için gerekli görülmektedir. Bu nedenle bireylerin farklılıklara karşı önyargılı davranışlarının önlenmesi ve kalıp yargılardan uzaklaşması anlamında bu konuda erken çocukluk döneminden itibaren eğitim verilmesi gerekmektedir. Bu noktada ise okullarda verilen değerler eğitiminin içinde daha çok rastlanması gereken farklılıklara saygı değerinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Bir araştırmaya göre çeşitli etnik veya cinsiyet farklarını bünyesinde barındıran grupta yer almanın veya bir farklılık ile ilgili faaliyet ile uğraşmanın öğrencilere bir dizi pozitif eğitimsel yararlar kazandırdığı kanıtlarla gösterilmektedir (Terenzini, Cabrera, Colbeck, Bjorklund and Parente, 2001, s. 511):

- Daha büyük bilişsel gelişim,
- Kişilerarası ve psikososyal gelişimsel değişikliklerdeki olumlu kazanımlar,
- Daha fazla ırksal / kültürel bilgi, sosyal adalete anlayış ve bağlılık,
- Daha olumlu akademik ve sosyal benlik kavramları ve
- Yurttaşlık ve topluma hizmet davranışlarına daha fazla katılım

Farklılıklara saygı değeri ile görsel sanatlar eğitimine aynı çalışmada değinen herhangi bir çalışma yoktur fakat genel anlamda sanatın bireye kazandırdığı bazı değerler üzerinden yola çıkarak farklılıklara saygı değeri ile görsel sanatlar eğitimi ilişkilendirmek mümkündür.

Bir çalışma alanı olarak sanat eğitimi, sanat yapımı ve eleştirel tavırla anlamlı etkileşim yoluyla öğrenciler arasında sanatsal bilme ve düşünme yollarının geliştirilmesine odaklanır (Kerr, 2009, s. 48). Sanat eğitimi alan çocuklar bakmak yerine görmeyi, duymak yerine işitmeyi, dokunduğunu hissetmeyi ve algılamayı öğrenerek estetik duyarlılık ve farkındalık kazanır (San, 1985, s. 17; Yılmaz, 2009, s. 17). Bu sayede dünyaya farklı bakış açılarından bakıp analiz yapabilen; edindiği bilgilerle teknolojiyi birleştirerek yaratıcılığını geliştiren; özgün ve farklılıklara karşı empati kurabilen bireyler yetiştirilir.

Sanat eğitimi ile kazanılan estetik bilinç, bireylerin oluşturacağı değerler için bir zemin işlevi görür ve toplumsal değerlerin niteliklerinin belirleyicisi olur. Eğitimin ilk yıllarından itibaren yaratıcı etkinliklerle duyuşsal alana yönelik değerlerin öğrencilere aktarılması ve kalıcılığının sağlanması ancak nitelikli ve çok yönlü bir sanat eğitimiyle mümkün olabilir (Dilmaç, 2015, s. 301). Dil, din, ırk ayrımı yapmaksızın evrensel bir görsel dil oluşturan sanat, insanların birbirlerini anlamalarına ve saygı duymalarına ortam hazırlar (Mercin ve Alakuş, 2007, s. 17). Görsel sanatlar eğitimi sürecinde yapılan farklılıklara saygı değerini pekiştirmeye yönelik sanat etkinlikleri ile bahsedilen değerlerin gelişimi ve kalıcılığının sağlanacağı düşünülmektedir. Nitekim Üner (2011)’in, farklılıklara saygı değer algısını kazandırma amacıyla çeşitli etkinliklere (Türkçe, sanat, oyun, fen-matematik, drama, alan gezileri) yer verdiği deneysel araştırma sonucunda araştırmaya katılan öğretmenlerin düzenlediği sanatsal etkinlikler sayesinde çocukların farklılıklara karşı algı yeteneklerinin geliştiğini ortaya çıkarmıştır. Okul öncesi dönemi çocuklarla çalışılan bu araştırmada farklılıklara saygı eğitiminin, sadece oyun ve oyuncakla değil çeşitli materyal ve aktivitelerin yoğunlaştığı sanatsal etkinliklerle verilmesi gerektiği belirtilmiştir (s. 92). Bu bağlamda farklılıklara saygı değerinin müfredat yapısından dolayı görsel sanatlar eğitimi üzerinden somut bir şekilde verilmesinin diğer derslere oranla daha etkili olacağı anlaşılmıştır.

Değerlerin kazandırılmasında sanat eğitiminin vurgulanan öneminden yola çıkarak farklılıklara saygı değerinin kazandırılmasındaki rolünün somut bir şekilde belirlenmesi merak konusu olmuştur. Bu bağlamda araştırmamızın problem cümlesi 'Ortaokul 6. sınıf öğrencilerine yönelik hazırlanan görsel sanatlar etkinliklerinin öğrencilerin farklılıklara saygı tutumları üzerinde etkisi var mıdır?' şeklindedir.

Farklılıklara saygı temelli planlanan görsel sanatlar etkinliklerinin etkililiğinin; araştırmacı tarafından 'toplumsal cinsiyet', 'engel durumu', 'fiziksel görünüm' ve 'kültürel kimlik' alt boyutlarıyla geliştirilen "Farklılıklara Saygı Ölçeği" ile ölçülmesi yönünde oluşturulan alt problem cümleleri şu şekildedir:

1. Deney ve kontrol grubunun ölçeğin alt boyutlarından (toplumsal cinsiyet, engel durumu, fiziksel görünüm ve kültürel kimlik) ve ölçeğin tümünden aldıkları ön test puanları arasında anlamlı fark var mıdır?
2. Deney grubunun ölçeğin alt boyutlarından (toplumsal cinsiyet, engel durumu, fiziksel görünüm ve kültürel kimlik) ve ölçeğin tamamından aldıkları ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
3. Kontrol grubunun ölçeğin alt boyutlarından (toplumsal cinsiyet, engel durumu, fiziksel görünüm ve kültürel kimlik) ve ölçeğin tamamından aldıkları ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
4. Deney ve kontrol grubunun ölçeğin alt boyutlarından (toplumsal cinsiyet, engel durumu, fiziksel görünüm ve kültürel kimlik) ve ölçeğin tamamından aldıkları son test puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

YÖNTEM

Farklılıklara saygı temelli görsel sanatlar eğitiminin ortaokul 6. Sınıf öğrencilerinin farklılıklara saygı değeri üzerine etkisi araştırıldığı bu makalede öğrencilerin yansız (seçkisiz) atama kullanılmadan hali hazırda yer aldıkları sınıflar kullanıldığı için (Gliner, Morgan, & Leech, 2015, s. 329) nicel araştırma modellerinden biri olan eşitlenmemiş kontrol gruplu öntest-sontest yarı deneysel desen yöntemi kullanılmıştır. Uygulanan eşitlenmemiş kontrol gruplu öntest-sontest yarı deneysel desen Çizelge 1.'de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Ön test-Son test Kontrol Gruplu Deseni

Grup		Ön test	Uygulama Süreci	Son test
GD	R	O1	X	O3
GK	R	O2		O4

Desende bağımlı değişken "farklılıklara saygı tutumları" iken, bağımsız değişken ise farklılıklara saygı temelli görsel sanatlar eğitimi etkinlikleridir.

Deney ve kontrol gruplarına araştırmamızın başında ön test olarak uygulanmış olan Farklılıklara Saygı Ölçeği (FSÖ), araştırmamızın sonunda son test olarak uygulanmıştır. Deney sürecinde ise Görsel Sanatlar dersinde deney grubuna araştırmacı tarafından geliştirilen Farklılıklara Saygı Temelli Etkinlikler uygulanmış, kontrol grubuna ise mevcut program dersin öğretmeni tarafından devam ettirilmiştir.

1. Çalışma Grubu:

Araştırma, 2020-2021 eğitim öğretim yılı ikinci döneminde Erzurum ilindeki Osman Gazi Ortaokulu'na devam eden 22 deney grubu, 22 kontrol grubu öğrencileri olmak üzere 44 öğrenci ile uzaktan eğitim yoluyla gerçekleşmiştir. Araştırmaya dâhil edilen şubelerden hangisinin deney grubunda hangisinin ise kontrol grubunda yer alacağına yansız atama yoluyla karar verilmiştir.

Çizelge 2. Deney ve Kontrol Gruplarının Cinsiyete Göre Dağılımını Gösteren Çizelge

Sınıflar	Cinsiyet		Toplam
	Kız	Erkek	
Deney Grubu	13	9	22
Kontrol Grubu	12	10	22

Çizelge 2.'de araştırmamızın çalışma grubu ile ilgili bilgiler verilmiştir. Çizelgeye bakıldığında deney ve kontrol gruplarındaki öğrenci toplam sayılarının birbirine eşit olduğu ve aynı düzeyde sınıflar olduğu için grupların birbirine denk olarak kabul edilebileceği söylenebilir.

Etkinliklerin uygulanmasına yönelik çalışma grubunun oluşturulması aşamasında ilk olarak Erzurum İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ortaokullar belirlenmiş ve bu okulların yöneticileri ile görüşülerek sosyo-ekonomik düzeylerin yakınlığı, imkânların benzerliği ve kolay ulaşım ölçütleri dikkate alınarak öğrencilere her an ulaşılabilirliği amacıyla uygun örnekleme seçimi metodu kullanılmıştır. Uygun örnekleme, zaman para ve işgücü kaybını önlemeyi amaç edinen ve en ulaşılabilir örnekleme oluşturmayı hedefleyen örnekleme türüdür. Uygun örneklemedeki amaç, araştırmacının çalışılan konu ile ilgili kapsamlı ve en kolay ulaşılabilir ortamların dizaynıdır (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008, s. 90). Buradan hareketle Erzurum ili Palandöken İlçesi'nde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Osman Gazi Ortaokulu ile araştırmacının yürütülmesine karar verilmiştir.

2. Veri Toplama Araçları:

Verilerin toplanması için veri aracı olarak araştırmacı tarafından keşfedici sıralı karma yöntem kullanılarak geliştirilen; 2020-2021 eğitim öğretim yılında Erzurum'daki ortaokullarda öğrenim gören 528 (274 erkek, 254 kız) öğrencinin çalışma grubunu oluşturduğu; açımlayıcı faktör analizi sonucunda %56 varyans değerinin elde edildiği; doğrulayıcı faktör analizi ile uygulandığı örnekleme uyumunun kabul edilebilir düzeyde olduğu anlaşılan; güvenilirlik katsayısı ise Cronbach α =.815 olarak hesaplanan Farklılıklara Saygı Ölçeği (Gülüm, 2021) kullanılmıştır.

3. Görsel Sanat Etkinliklerinin Geliştirilme Süreci:

Farklılıklara saygı etkinlik sürecinde öğretim ortamındaki mekânın düzenlenmesi kadar materyallerin seçimi ve kullanımı da çok önemlidir. Bunun için, çocuklara kendi kişilikleri ile pozitif bir uzlaşım imkânı verebilecek ve farklılıklara karşı empati geliştirebilecekleri bir ortam hazırlanmalıdır (Derman-Sparks, 1989, s. 16). Öncelikle alan yazında değerler eğitimi, farklılıklara saygı ve farklılıklara saygı eğitimi ilgili olarak yapılan araştırmalar kapsamlı olarak incelenmiştir (Doğan, 1997; Altan, 2011; Yazıcı, Yaman Baydar ve Gelişli, 2015; Kirschenbaum, 1995; Halstead, 2000; Öksüz ve Güven, 2012; Derman-Sparks, 1989; Tüzer, 2015) Ardından çeşitli görsel sanatlar etkinliklerinin yer aldığı kaynaklar incelenmiştir (Ayaydın, Vural, Tuna ve Yılmaz, 2011; Buyurgan ve Buyurgan, 2007; Kırıçoğlu, 2002; Yılmaz, 2009).

Güncel alan yazında yapılmış olan araştırmalar gözden geçirildikten sonra öğrencilerin farklılıklara saygı tutumlarını geliştirmeye yönelik 10 oturumlu 8 görsel sanatlar etkinliği hazırlanmıştır. 1 emekli görsel sanatlar öğretmeninden, 2 sanat eğitimi uzmanından ve etkinliklerin yapılacağı sınıfın görsel sanatlar öğretmeninden planlanan etkinliklerle ilgili uzman görüşü alınmıştır.

FSÖ alt boyutlarına (7) ve FSÖ geneline (1) hizmet edecek şekilde 8 etkinlik planlanmış ve Şekil 1'de gösterilmiştir.

Toplumsal Cinsiyet	Engel Durumu	Fiziksel Özellik	Kültürel Kimlik	Genel
• 'Mesleki cinsiyet farklılığı'	• 'Engelliler de başarılı' • 'Gözler kapalı algılar açık'	• 'Hikâyeden resme' • 'Farklılıklarımızla varız'	• 'Kolaj çalışması' • 'Renklerimizle biz'	• 'Farklılıklara saygı konulu afiş tasarımı'

Şekil 1. Etkinlik Başlıkları

Şekil 1'de de görüldüğü üzere toplumsal cinsiyet alt boyutunu kapsayan "Mesleki cinsiyet farklılığı"; engel durumu alt boyutunu kapsayan "Engelliler de başarılı" ve "Gözler kapalı algılar açık"; fiziksel özellik alt boyutunu kapsayan "Hikâyeden resme" ve "Farklılıklarımızla varız"; kültürel kimlik alt boyutunu kapsayan "Kolaj çalışması" ve "Renklerimizle biz" başlıklı etkinlikler ile ölçeğin genelini kapsayan "Farklılıklara saygı konulu afiş tasarımı" başlıklı etkinlikler deneysel süreci oluşturmuştur. "Kolaj çalışması" ve "Farklılıklara saygı konulu afiş" etkinlikleri ikişer oturum; diğer etkinlikler birer oturum olarak planlanıp uygulanmıştır. Böylece 8 etkinliğin süreç takvimi 10 oturum olarak belirlenip uygulanmıştır.

4. Görsel Sanat Etkinliklerini Uygulama Süreci:

Öncelikle deney ve kontrol grubundaki öğrencilere FSÖ, ön test olarak uygulanmış, ardından uygulama sürecine geçilmiştir. Deney grubu olarak belirlenen sınıfa, Görsel Sanatlar Dersi kazanımlarından yola çıkarak hazırlanan farklılıklara saygı temelli etkinlikler uygulanmıştır. Kontrol grubuna ise Görsel Sanatlar Öğretim Programı uygulanmıştır. 10 haftalık sürecin sonunda deney ve kontrol gruplarına FSÖ, son test olarak uygulanmıştır. Etkinliklerin planlanması sırasında başlayan pandemi koşulları nedeniyle etkinlikler birkaç revize ve uzman görüşü alınarak uzaktan eğitim yoluyla gerçekleştirilmiştir. Yüz yüze planlanan fakat uzaktan eğitimle EBA (Eğitim Bilişim Ağı) üzerinden yapılan etkinliklerin çevrimiçi gerçekleştirilmesinde herhangi bir engel olmadığından, planlanan etkinliklerin hem yüz yüze eğitime hem de uzaktan eğitime uygun olduğu söylenebilir. EBA üzerinden görsel sanatlar dersi öğretmenin de dâhil olduğu etkinliklerin başlangıcında etkinliğin içeriği ile ilgili teorik bilgi verilmiş ardından uygulama yapmaları istenmiş ve çevrimiçi ortamın elverdiği sürece görüntülü değerlendirme yapılmıştır. Öğrencilerden istenilen sanatsal etkinlikler çoğunlukla ders sürecinde yapılmış; sadece 'Kolaj çalışması' ve 'Farklılıklara saygı konulu afiş tasarımı' etkinlikleri ile ilgili önceden hazırlık yapılması istenmiştir.

SONUÇ TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmanın birinci alt problemine ilişkin deney ve kontrol gruplarının farklılıklara saygı tutumlarının, uygulanan program öncesi birbirlerinden farklı olup olmadığı incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda deney ve kontrol gruplarının uygulama öncesinde denk olduğu ve grupların homojen bir şekilde dağıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın ikinci alt problemine ilişkin deney grubunun farklılıklara saygı tutumlarının, uygulanan program öncesi ve sonrası birbirlerinden farklı olup olmadığı incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda deney grubunun bir boyut (engel durumu) dışında 3 alt boyutta (toplumsal cinsiyet, fiziksel özellik ve kültürel kimlik) ve ölçeğin tümünden aldığı puanlar arasında son test lehine anlamlı farklılık bulunmuştur. Bu sonuca göre, uygulanan görsel sanatlar etkinliklerinin çocukların farklılıklarına saygı tutumlarını olumlu yönde değiştirdiği görülmektedir.

Değer kazanımında ders içi etkinliklerin öneminden bahseden çalışmalar bu araştırmaya ışık tutmuştur (Akbaş, 2009; Dilmaç, 2015; Ekmişoğlu, 2007; Hunt, 1981; İbrahim, 2000; İşcan, 2007; Kanatlı Öztürk, 2018; Monsivais, 2018; Topçubaşı, 2015). Ekmişoğlu (2007), çalışması kapsamında ulaştığı öğretmen görüşlerinden hareketle, öğretmenlerin farklılık kavramları konusunda çocukların farkındalıklarını arttırmaya yönelik yapacakları çalışmaların öneminden bahsetmektedir. İscan'ın (2007), çalışmasının sonucu olarak belirttiği üzere, değerler eğitimi ile ilgili yapılan çalışmalardan verimli sonuçlar alınması ve böylece "iyi insan" yetiştirilmesi, bu çalışmaların diğer derslerle bütünleştirilerek gerçekleştirilmesine, katılımcıların gönüllü desteğinin sağlanmasına ve değerler eğitiminde benimsenen çeşitli yaklaşımların uygun ve planlı biçimde kullanılmasına bağlıdır.

Araştırmada kullanılan ölçeğin alt boyutlarından bir tanesi toplumsal cinsiyet boyutudur. Araştırmada deney grubuna, 'Mesleki Cinsiyet Farklılığı' başlıklı görsel sanatlar etkinliği uygulanmıştır. Bu uygulama sonucunda yukarıda belirtildiği gibi deney grubunun toplumsal cinsiyet farklılıklarına ait farkındalık kazandıkları görülmüştür.

Günümüzde, toplumlarda cinsiyete dayalı kalıplaşmış roller ve bunun sonucunda ayrımcılık sıklıkla görülmektedir. Erkeklerin ev geçindirmek, kadınların da ev işlerini yapmak konusunda baskı hissetmesi veya erkekler için düşünülen mesleklerin mühendislik, yöneticilik iken kızlar için düşünülen mesleklerin ise çoğunlukla öğretmenlik ve hemşirelik gibi meslekler olması bu duruma örnek olarak verilebilir. Özellikle ailelerin çocuklarına gösterdikleri bu mesleki ayrımcılık, kızların ileride ilgisi olduğu halde kendi istediği meslekten vazgeçmesine sebep olmaktadır (KEDV, 2006, s. 75). Bu yüzden cinsiyetlere yönelik yapılan ayrımcılığa karşı görsel sanatlar etkinlikleri çerçevesinde farkındalık oluşturulması önemli görülmektedir.

Araştırmada kullanılan ölçeğin alt boyutlarından bir tanesi engel durumu boyutudur. Deney grubuna, 'Engelliler de Başarır' ve 'Gözler Kapalı Algılar Açık' başlıklı görsel sanatlar etkinlikleri uygulanmıştır. Bu uygulama sonucunda engel durumu farklılıklarına ait deney grubunda ön test ve son testte herhangi bir anlamlı farklılığa rastlanmamıştır.

Özellikle çocukların engellilerden korkma, onlara dokunmaktan çekinme gibi eğilimlerinin olmasının Gomolla (2002), toplumdaki engellilik hakkındaki bilgi eksikliğinden kaynaklandığını ileri sürmektedir (Akt.: Topçubaşı, 2015, s. 122). Engellilere karşı oluşturulan önyargılar sonucu özellikle çocuklarda, engellilere acıma, onları yok sayma veya onlarla zaman geçirmek istememe gibi davranışlar ortaya çıkar. Üner (2011), Ekmişoğlu (2007) ve Topçubaşı (2015)'nin araştırmalarına göre çocuklar her çeşit engel durumuna önyargı ile yaklaşmaya meyilli oldukları için farklılığın bu boyutuna yönelik saygı oluşturmak ve bunu duyuşsal alana hizmet eden görsel sanatlar aracılığı ile yapmak önemli görülmektedir.

Türkiye'de son yıllarda engelli bireylerin toplumdaki konumuna, üstlendikleri rollere ilişkin yapılan çalışmalar (Firat, 2008; Tübitak, 2021) ve okullarda oluşturulan kaynaştırma sınıfları ile pek çok insan engelli bireylerin de toplumun eşit düzeyde bir parçası olduğu bilincini kazanmaya başlamıştır. Günlük hayatta yolda yürürken, metroda, otobüste pek çok noktada engelli bireylerin eşit yaşam şartlarını sağlamaya dönük uygulamalar da bizlerin farkındalığını artıran etmenler olarak görünmektedir. Tüm bu veriler ışığında araştırmaya katılan öğrencilerin engelli bireylere ilişkin saygılarının bir düzeye gelmiş olabileceği ve bu nedenle ön-test ve son-test arasında anlamlı bir farklılığın çıkmamış olabileceği düşünülebilir. Öğrencilerin ön-test aşamasında diğer boyutlara nazaran bu boyutta almış oldukları görece daha yüksek puanlar, bunu destekler niteliktedir.

Araştırmada kullanılan ölçeğin üçüncü alt boyutu fiziksel özellik boyutudur. Deney grubuna, 'Hikâyeden Resme' ve 'Farklılıklarımızla Varız' başlıklı görsel sanatlar etkinlikleri uygulanmıştır. Bu uygulama sonucunda deney grubunun fiziksel özellik farklılıklarına ait farkındalık kazandıkları görülmüştür.

Farklılıklara saygı eğitiminde farklı fiziksel özelliklere sahip bireylere yönelik oluşturulan farkındalık üzerinde de durulmaktadır (Casper, 2008; Ekmişoğlu, 2007; Öksüz ve Güven, 2012). Birey öncelikle kendi fiziksel özelliklerini tanıyıp benimsedikten sonra başkalarının da farklı fiziksel görünüşe sahip olabileceğinin farkına varır. Dış görünüş bir kişi hakkında olumlu ya da olumsuz yargıda bulunmayı sağlayan ilk özelliktir. Bu yüzden farklılıklara saygı eğitim programıyla dış görünüşle alakalı ön yargıların önüne geçip farklılıklara saygı değerini kazandırmak önem arz etmektedir.

Araştırmada kullanılan ölçeğin alt boyutlarından bir tanesi de kültürel kimlik boyutudur. Deney grubuna, 'Kolaj Çalışması' ve 'Renklerimizle Biz' başlıklı görsel sanatlar etkinlikleri uygulanmıştır. Bu uygulama sonucunda deney grubunun kültürel kimlik farklılıklarına ait farkındalık kazandıkları görülmüştür.

Bireyler içinde yaşadığı toplumun kültürel özelliklerini benimserken farklı kültürel kimliğe ait bireylere de saygı göstermesi gerektiğini, ancak bu sayede kendisinin de saygı göreceğinin farkında olmalıdır. Aktın, Karakaya, Türk ve Aslan (2015), sınıf içerisinde çocukların farklı kültürlere ait renkli sunumlar, oyunlar ve drama ile farklı kültürel rolleri uygulama ve farklı kültürden bireylerin yaşantısını anlama fırsatına ulaştıkları sonucuna ulaşmışlardır. Çocukların farklı kültürleri tanıma ve saygı duyma konusunda farkındalık oluşturmak amacıyla bir program hazırlayan Şentuna (2011) ise çocukların farklı kültürleri tanımalarının önemi ve doğruluğunu ispatlar nitelikte bulgular elde etmiştir. Disiplinler arası bir çalışmayı gerektiren sanat eğitimi, kültürlerarası anlayışı ve saygıyı bireylere kazandırmayı, bireylerin içinde olduğu toplumu ve diğer toplumları oluşturan kültürel kimliklerini tanımalarına olanak vererek zengin bir öğrenme alanı sağlar (Blocker'dan akt., Dilmaç, 2015, s. 304). Farklı kültürel özelliklere olan saygının görsel sanatlar eğitimi ile kazandırılmasının önemi de burada ortaya çıkmaktadır.

Araştırmanın üçüncü alt problemine ilişkin kontrol grubunun farklılıklara saygı tutumlarının, uygulanan program öncesi ve sonrası birbirlerinden farklı olup olmadığı incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda kontrol grubunun tüm alt boyutlarda (toplumsal cinsiyet, engel durumu, fiziksel özellik ve kültürel kimlik) ve ölçeğin tümünden aldığı puanlar arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır.

Araştırmanın dördüncü alt problemine ilişkin deney ve kontrol gruplarının farklılıklara saygı tutumlarının uygulanan program sonrası birbirlerinden farklı olup olmadığını incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda bir boyut (engel durumu) dışında 3 alt boyutta (toplumsal cinsiyet, fiziksel özellik ve kültürel kimlik) ve ölçeğin tümünden aldıkları puanlar arasında deney grubu son test lehine anlamlı farklılık bulunmuştur. Bu sonuca göre, uygulanan görsel sanatlar etkinliklerinin çocukların farklılıklarına saygı tutumlarını olumlu yönde değiştirdiği görülmektedir.

Sanat, bir düşünme biçimini ve kişinin kendini, toplumunu ve değerlerini bilmenin bir yolunu temsil eder. Görsel sanat eğitiminin toplumsal değer yargılarının oluşumunda ve gelişiminde önemli rol oynadığı araştırmacılar tarafından da ortaya koyulmuştur (Kirschenbaum, 1995; Ünver, 2015; Mercin ve Diksoy, 2017; Dilmaç, 2015; Dilmaç ve Topuz, 2017; Erol ve Gültekin, 2011). Kirschenbaum (1995), değer yargılarının gerçekleştirilmesinde bireyin sanat eğitimi kapsamında kendi duygu, inanç ve önceliklerinin farkına varması, onurlu, eleştirel ve yaratıcı düşünmesi, iletişim ve sosyal becerilerinin geliştirilmesini önemsemektedir (s. 40). Ünver (2015)'e göre ise özgür anlatım olanağı ile birey olabilmek sürecini hızlandıran sanat, ontolojik yapısı gereği toplumsal etkisini açığa çıkartır ve bu yüzden sanat ve eğitiminin kişiye kazandıracığı değerlerin yerini hiçbir ders tutmamaktadır (s. 119). Bunun yanında Taşkesen, Çığır ve Kanat (2012), bireyin değerler eğitiminde ve gelişiminde bilimselliğin yanında, sanatsal uygulamaların da vazgeçilmez bir niteliğe sahip olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmada da öğrencilerin farklılıklara saygı tutumlarının görsel sanatlar eğitimi yoluyla olumlu yönde değiştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Akbaş (2009) ve Ryan ve Bohlin (1999) değer öğretiminde öğrencilerin izleyici veya dinleyici olduğu etkinlikler yerine, aktif olduğu etkinliklerin kullanılmasının önemine değinmişlerdir. Bu çalışmada da uygulanan görsel sanatlar temelli etkinlikler aracılığı ile öğrencilerin mesleki cinsiyet farkındalığı konusunda bilinçlendiği; engelli bireylerin toplumda yaşadıkları sıkıntılara ve zorluklara karşı farkındalık geliştirdikleri; insanların dış görünüşleri ile ilgili ön yargılı olunmaması gerektiğini fark ettikleri; farklı kültürlerle yönelik yemek, giyim, gelenek, görenek, yaşam şekli gibi farklılıklara ve farklı ırk/kökene yönelik önyargılı olma durumuna yönelik farkındalık geliştirdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Bu araştırma görsel sanatlar alanında farklılıklara saygı değeri eğitime yönelik alan yazındaki ilk araştırma olmasıyla daha sonra bu yönde yapılacak bilimsel çalışmalara yol göstermiştir. Farklılıklara saygı temelli görsel sanatlar etkinlikleri uygulanarak farklı okul ve sınıf düzeyindeki öğrencilerin farklılıklara saygı kazanım ve tutumlarına etkisini test edecek deneysel araştırmalar yapılabilir. Farklılıklara saygı temelli görsel sanatlar eğitimi farklı sosyokültürel düzeydeki çocukların devam ettiği kurumlarda uygulanarak, elde edilen bulgular üzerinden çocukların farklılıklara saygı düzeyleri karşılaştırılabilir. Ayrıca, farklı sosyo-ekonomik düzeylerde ve geliştirilen farklı etkinliklerle yeni çalışmaların yapılması, literatürdeki görsel sanatlar ve değerler eğitimi ilişkisini inceleyen çalışmalara ışık tutacaktır. Bununla birlikte öğretmen yetiştirme programlarının müfredatı ve mevcut eğitim programlarının, doğrudan çocukların kişisel veya toplumsal değerlerine odaklanan değerler üzerine bir ünite sağlaması önemli görülmektedir. Bunlara ek olarak ortaokul öğretmenlerinin değerler eğitimine dayalı eğitim planlarını oluşturmaları için hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimler verilebilir.

KAYNAKÇA

- Altan, M. Z. (2011). Çoklu zekâ kuramı ve değerler eğitimi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1 (4).
- Aktın, K., Karakaya, M., Türk, Z., ve Aslan, Y. (2015). Okul öncesi dönemde farklı kültürlerin öğretimine yönelik uygulamalı bir çalışma. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri*, 2015 (4), 258-277.
- Arslan, M. (2007). *Türk eğitim sisteminde değerler sorunu ve eğitim programlarına yansımaları*. R. Kaymakcan, vd. (Ed.), Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu, 635-656, İstanbul: DEM Yayınları.
- Ayaydın, A., Vural, D. Ü., Tuna, S. ve Yılmaz, M. G. (2011). *Sanat eğitimi ve görsel sanatlar öğretimi*. A. O. Alakuş, ve L. Mercin (Ed.). A Pegem Akademi.
- Akbaş, O. (2009). İlköğretim okullarında görevli branş öğretmenlerinin değer öğretimi yaparken kullandıkları etkinlikler: 2004 ve 2007 yıllarına ilişkin bir karşılaştırma. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17,2, 403-414.
- Buyurgan, S. ve Buyurgan, U. (2007). *Sanat eğitimi ve öğretimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Caspe, M., Sprachman, S., Atkins-Burnett, S., & Aikens, N. (2008). *Development of "The Respect for Differences*

- Scale”(RDS): A new parent report measure (No. 118bff0519bc4a218bdaa0aafb9082fc). Mathematica Policy Research.
- Çengelci, T. (2010). *İlköğretim beşinci sınıf sosyal bilgiler dersinde değerler eğitiminin gerçekleştirilmesine ilişkin bir durum çalışması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Derman-Sparks, L. (1989). *Anti-bias curriculum: Tools for empowering young children*. Washington, DC: National Association for the Education of Young Children.
- Dilmaç, O. (2015). Değerlerin kazandırılmasında sanat eğitiminin rolü. Bircan, H. H. ve Dilmaç, B. (Ed.), *Değerler Bilançosu* içinde (s. 299-310). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Dilmaç, O. ve Topuz, B. (2017). Erken çocukluk döneminde değerlerin öğretilmesinde sanat eğitiminin rolü. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 63, 39-49.
- Divrenge, M. ve Aktan, E. (2010). *Farkındayım farklılıklara saygılıyım*. Ankara: Eğiten Kitap
- Doğan, H. (1997). *Eğitimde program ve öğretim tasarımı*, Ankara: Önder Matbaacılık.
- Ekmişoğlu, M. (2007). *Erken Çocukluk Döneminde Farklılıklara Saygı Eğitimi Kavamı Hakkında Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi ve Farklılıklara Saygı Ölçeği'nin Geçerlik Güvenirlik Çalışması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Erol, S. E. ve Gültekin, M. (2011). Görsel sanatlar dersi öğretim programının kazanımlarında yer alan değerlerin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Değerler Eğitimi Sempozyumu*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Fırat, S. (2008). Belediyelerin engellilere dönük sosyal hizmet projeleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 19(1), 89-100.
- Gliner, J. A., Morgan, G. A., & Leech, N. L. (2015). *Uygulamada araştırma yöntemleri: Desen ve analizi bütünleştiren yaklaşım*. Selahattin Turan (çev. ed). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Gülüm, B. (2021). *Farklılıklara saygı değerinin ortaokul öğrencilerine kazandırılmasında görsel sanatlar eğitiminin etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Halstead, J. M., & Taylor, J. M. (2000). Learning and teaching about values: A review of recent research. *Cambridge Journal of Education*, 30, 2, (169-202).
- Hunt, B. S. (1981). *Effects of values activities on content retention and attitudes of students in junior high social studies classes*. Unpublished Doctoral thesis. Arizona State University, Tuscon, USA.
- Ibrahim, N. (2000). *The development of value awareness through art education* (Unpublished Master Thesis). Department of Culture and Values in Education McGill University, Montreal, Canada.
- İşcan Demirhan, C. (2007). *İlköğretim Düzeyinde Değerler Eğitimi Programının Etkililiği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kanatlı Öztürk, F. (2018). *Çokkültürlü eğitim çerçevesinde hazırlanan etkinliklerle farklılıklara saygı değeri ve araştırma becerisi geliştirmeye yönelik bir eylem araştırması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- KEDV (Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı). (2006). *Erken çocuklukta farklılıklara saygı eğitimi el kitabı*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Kerr, B. (Ed.). (2009). *Encyclopedia of giftedness, creativity, and talent (Vol. 1)*. USA: Sage.
- Keskin, Y. ve Öğretici B. (2013). Sosyal bilgiler dersinde “duyarlılık” değerinin etkinlikler yoluyla kazandırılması: nitel bir araştırma. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11 (25), 143-181, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi.
- Kırıçoğlu, O. T. (2002). *Sanatta eğitim ve görmek, öğrenmek*. Ankara: Pegem Yayıncılık
- Kirschenbaum, H. (1995). *100 Ways to enhance values and morality in school and youth settings*. USA: Allyn & Bacon.
- Mercin, L. ve Alakuş, A. O. (2007). Birey ve toplum için sanat eğitiminin gerekliliği. *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 14-20.
- Mercin, L. ve Diksoy, İ. (2017). Değerler eğitiminde görsel sanatların yeri. Ö. Demirel ve S. Dinçer (Ed.), *Küreselleşen dünyada eğitim* içinde (s. 287-296). Ankara: Pegem Akademi.
- Monsivais- Elder, J. (2018). *Anti-racist education through the visual arts: lesson plans for early childhood educators, master's projects and capstones*. 753. University of San Francisco, Retrieved: March 6, 2021, from <https://repository.usfca.edu/capstone/753>
- Öksüz, Y. ve Güven, E. (2012). Farklılıklara saygı ölçeği (FSÖ): Geçerlik ve güvenirlilik çalışması. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5 (5), 457-473.
- Ryan, K., & Bohlin, K. (1999). *Building Character in Schools*. California: Jossey-Bass Inc.

- San, İ. (1985). *Sanat ve eğitim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Sidekli, S., Aydın, Y., Aykırı, K. ve Kemiksiz, Ö. (2015). "Etkinliklerin öğrencilerin vefa değerine ilişkin farkındalıklarına etkisi". *Eğitimde Gelecek Arayışları: Düünden Bugüne Türkiye'de Beceri, Ahlak ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde. Cilt 1, 315-334, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Taşkesen, O., Çığır, E., ve Kanat, S. (2012). Sanat Eğitimi Alan ve Almayan Lise Öğrencilerinin Erdem Etiği Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 61-80.
- Terenzini, P. T., Cabrera, A. F., Colbeck, C. L., Bjorklund, S. A., & Parente, J. M. (2001). Racial and ethnic diversity in the classroom: Does it promote student learning? *The Journal of Higher Education*, 72 (5), 509-531.
- Topçubaşı, T. (2015). *Farklılıklara saygı eğitim programının öğrencilerin farklılıklara saygı düzeyine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Toprakçı, E.(2021) *Değerlerli uzaktan öğretim*. Hürriyet Gazetesi, Eğitim Haberleri (04.01.2021), <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/degerlerli-uzaktan-ogretim-41705164>
- Tübitak (2021). Birleşmiş Milletler - "Yürüyen Akıl Projesi: Engelli Gençlik" Projesi. Erişim: 5 Eylül 2021, <https://tusside.tubitak.gov.tr/tr/projeler/birlesmis-milletler-yuruyen-akil-projesi-engelli-genclik-projesi>
- Tüzer, A. (2015, Nisan). "Farklılıkta birlik, hoşgörü ve yaratıcılığın imkânı olarak mistik/ sufi felsefe". *Eğitimde Gelecek Arayışları: Düünden Bugüne Türkiye'de Beceri, Ahlak ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde, Cilt 1, 1263-1280, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Üner, E. (2011). *Okul öncesi eğitim programındaki 36-72 aylık çocuklara farklılıklara saygı eğitimi kazandırmanın öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Ünver, E. (2015). Sanatın ve sanat eğitiminin değer oluşturmada yeri ve önemi. *Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi*, 4(2), 111-120.
- Yazıcı, E., Yaman Baydar, I. ve Gelişli, Y. (2015). "Okul öncesi öğretmenlerinin değerler eğitimine ilişkin çocukların farkındalık düzeylerini geliştirmeye yönelik kullandıkları yöntem ve tekniklerin incelenmesi". *Eğitimde Gelecek Arayışları: Düünden Bugüne Türkiye'de Beceri, Ahlak ve Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde, Cilt 2, 1283- 1298, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yılmaz, M. (2009). *Görsel sanatlar eğitiminde uygulamalar: (175 uygulama biçimi ile)*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.